

SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY

ELIŠKA ČÁŇOVÁ

Po porážce stavovského povstání v roce 1618 se vítězové snažili o rychlé uskutečnění rekatolizace Čech. Jejich snahy narušovaly dramatické válečné události, takže po třiceti letech často přerušovaného působení byl skutečný stav nepřehledný. Proto se církev i stát snažily o zjištění pravdivých údajů. Byla tedy vyhlášena povinnost všech panství a královských měst podat zprávu o počtu katolíků a nekatolíků, kteří patřili pod jejich správu. V té době již ustalo přemísťování armád, nedocházelo k náhlým útěkům poddaných před jejich postupem; poměry se natolik ustálily, že odevzdaný soupis mohl být považován za reálný obraz skutečného stavu. Byl pojat velkoryse, kromě údajů o náboženství byli zapisovatelé povinni zaznamenat věk, zaměstnání, rodinné a pracovní vztahy osob, čímž poskytl posuzovatelům dokonalý obraz o tom, kde a v kterých vrstvách obyvatelstva se objevují nekatolíci. Nám tím poskytl takové bohatství údajů, že jej můžeme považovat za období sčítání obyvatelstva. Musíme však nutně znát všechny jeho omezené možnosti, abychom ho mohli využívat jako pramen tohoto druhu /1/.

Tento pramen je badatelské veřejnosti dávno znám. Neňí účelem této práce provést rozbor a zhodnocení toho, jak ho generace historiků dokázaly využít; jsou však nutná zastavení u autorů, kteří pro práci s ním znamenali vývojový mezník. Na prvním místě z nich byl nepochybně R. Schreiber /2/, který pro své téma používá příslušných částí Soupisu a berní ruly. Nebyl prvním ani jediným z historiků, kdo uvedený pramen studoval a využil /3/. Schreiberova práce vyšla v době, kdy se u nás naplno rozjížděla studia z oboru hospodářských a sociálních dějin - do tohoto okruhu plně zapadá i tematika Schreiberovy práce. Autor se plně soustřeďuje na rozbor dat pro Loketsko, jež někde srovnává s údaji z jiných oblastí Čech. Závěry nezařazuje do širšího evropského kontextu. Pomeneme-li výsledky, k nimž autor dospěl rozbohem údajů berní ruly, je možné shrnout jeho zájem do dvou oblastí demografické charakteristiky obyvatelstva:

jeho počet a bližší charakteristiku, která může vyplynout z dat, poskytovaných Soupisem: věkové složení, složení podle pohlaví a sociální složení, tak jak je dáno zapsaným zaměstnáním osob. Stanovení počtu obyvatel je možné pouze odhadem - jen některé soupisy uvádějí děti do 12 let; věkové složení nabízí hned několik směrů dalšího podrobnějšího studia: rozdíly měst a venkova, věkový rozdíl partnerů v manželských párech, odhad věku matky při narození prvního dítěte. Ani jeden z těchto propočtů není bez problémů, tak jak je přináší práce se všemi prameny předstatistického období. Zná je i R. Schreiber, počítá s nimi a přináší podrobný rozbor této tematiky.

Na počátku 70. let vyšly práce E. Maura /4/. Byly zpracovány v době, kdy historická věda u nás se mohla otevírat poznatkům z ciziny - mezi ně patří i zatím nebývalý rozvoj historickodemografických studií po druhé světové válce v západních zemích. To autorovi umožnilo srovnání práce s českými materiály s výsledky dosaženými v cizině, především ve Francii. E. Maur vychází obdobně jako R. Schreiber z dat, která poskytuje Soupis - soustřeďuje se především na rozbor všech aspektů věkové struktury obyvatelstva a na poměr pohlaví. Ve své starší práci obohacuje rozbor proti R. Schreiberovi výpočtem ukazatelů obvyklých tehdy ve francouzské odborné literatuře: kolik žen připadalo na 100 mužů a naopak, a to v bohatém členění kategorií: vedle propočtu celkového provádí dílčí propočet poměru pohlaví nad 50 a více let a poměr pohlaví v reprodukčním věku (15 - 49 let). Kromě toho provádí výpočet střední hodnoty věku. Metodicky vychází, jak už bylo výše naznačeno, z francouzské historické demografie, v níž zaujímal první místo L. Henry /5/, jenž podal obsažný rozbor a návod práce se soupisy obyvatel. Je však třeba poznamenat, že obdobným směrem vedl svá bádání i E. Schreiber, i když bez podrobného propracování všech propočtů. E. Maur zaměřuje výzkum především na komorní panství, řadí sem však ještě výběr dalších. Tím byly zastoupeny základní geografické typy osídlení Čech, v nichž vynikly jejich ekonomické zvláštnosti. Jde tedy o sondy z nejrůznějších oblastí Čech; ke

Schreiberovu Loketskú řadí další oblasti a poskytuje tak možnost srovnávání. Navíc konfrontuje poznatky z českých pramenů s výsledky cizích badatelů.

Věnujeme-li dnes pozornost Soupisu, vycházíme z možností a výsledků práce dalších dvaceti let výzkumu; i když čeští badatelé nikdy neměli možnost využívat vši bohaté produkce cizí, bylo a je možné čerpat z ní alespoň část. Badatelskou činnost historickodemografickou lze zhruba rozdělit do dvou proudů: jedna sleduje linii vývoje populace, v níž je hlavní osou reprodukce obyvatelstva; hlavním pramenem jsou především matriky. Studium směřuje chronologicky vertikálním směrem. Druhý je zaměřen horizontálně, protože studuje jako hlavní prameny nejruznější soupisy obyvatelstva, jež zachycují jeho stav k jednomu časovému bodu. Z toho vychází pak i možnost sledovaných otázek: počet obyvatelstva a jeho složení podle nejrůznějších aspektů (věk, pohlaví, stav, zaměstnání, sociální příslušnost, národnost apod.). Ideální je stav, kdy se oba tyto proudy mohou spojit, čímž je umožněn komplexní výzkum. Není třeba ani zdůrazňovat, že jde ve všech případech o záležitosti mimořádně časově náročné, mnohem náročnější, než je tomu v jiných speciálních výzkumech.

Ve spojitosti s úvahami o Soupisu si všimneme blíže onoho směru, který zachycuje horizontální stav určité populace. V německé práci A.E. Imhofa se již neopakují poznatky L. Henryho, autor uvádí další možnost zkoumání soupisů obyvatelstva /6/. Je zde vypracován ^{návrh} na kategorizaci rodin (domácností), a to podle vzájemných vztahů všech jejích členů; tyto kategorie mají určit typ rodiny: zda jde o základní jednoduchý typ, v němž žijí pouze rodiče a jejich děti (příp. neúplné rodiny po úmrtí jednoho člena), či zda jde o rodinu rozšířenou o další příbuzné, a to přímé a někdy i nepřímé. K tomuto studiu lze využívat právě nejrůznějších seznamů obyvatelstva. Tyto směry nezůstaly bez odezvy ani u nás.

V roce 1987 vyšla studie, která využila především materiálů Soupisu, ale současně rozšířila okruh výzkumu o soupisy

starší i mladší /7/. V červenci 1989 byla v Praze uspořádána mezinárodní konference o stárnutí obyvatelstva ve vyspělých zemích, v jejímž rámci se konal i seminář o stáří a historii. Z jednání tohoto semináře byly vedle jiných připraveny i referáty vycházející ze studia soupisů poddaných /8/. V lednu 1991 se uskutečnil na filosofické fakultě UK v Praze seminář o studiu rodiny v minulosti, který vedl prof. vídeňské univerzity Michael Mitterauer. Účastníci se zde mohli seznámit s výsledky rakouských odborníků a to v kontextu s badatelským pokrokem v dalších zemích. I když většina materiálů shromážděných prof. Mitterauerem pochází z doby mladší než jsou citované studie naše, nelze je opominout - přinášejí podněty nejen otázkami, které si zpracovatel klade pojetím problémů, ale i pracovními postupy.

Při posuzování Soupisu, pokud jde o jeho badatelské využití, ponechme stranou ty otázky, pro jejichž řešení se k jeho studiu obraceli už badatelé předcházejících generací, (historie rekatolizace, regionální historie, genealogie). Obraťme se k těm, kterými se začínali zabývat historikové již před 2. světovou válkou a jejichž pracovní výsledky jsou zastoupeny citovanou prací R. Schreiberera /9/. Tento badatel zpracoval vedle kritiky pramene samého řadu ukazatelů pro kraj Loketský. V roce 1971 přidal k těmto výsledkům své propočty E. Maur a to pro komorní panství a v některých ukazatelích pro další místa /10/. Jistý dluh pociťujeme ve zpracování obdobných údajů pro další kraje, i když víme, že v nich schází řada soupisů a že dokonce chybějí i dva celé kraje: Prácheňsko a Litoměřicko. Zde se naskytá možnost konfrontace a srovnání s jiným pramenem té doby - výtahy z relací farářů zaslaných kardinálu Harrachovi /11/. I když ani tento pramen nepokrývá celé území Čech, neobsahuje tak bohaté údaje jako Soupis a hlavně není vypracován jako Soupis podle panství, ale podle far, bylo by možné pomocí jeho údajů doplňovat některá data Soupisu, především ty, které napomáhají k možnému odhadu počtu obyvatelstva krajů. Jsou zde zastoupeny kraje chybějící v Soupisu - Litoměřicko i Prácheňsko.

Dále zůstávají nezpracovány pro ostatní území Čech všechny otázky, související s věkovými údaji a stejně tak se skladbou obyvatelstva podle pohlaví, zaměstnání, věku, národnosti, sociálního složení a náboženství, tak jak je formuloval Schreiber a některé z nich rozvedl Maur. Zejména zpracování věkových údajů přináší celý soubor otázek, jejichž řešení by přispělo k přesnější charakteristice naší populace v minulosti. Použije-li badatel pětiletých věkových skupin (0 - 4, 5 - 9 atd.) do nichž může údaje ze zkoumané lokality či regionu zanášet anonymně, získá jasný přehled o tom, jaká věková skupina je nejsilnější a nejslabší a z toho vyvodit příslušné závěry, zda jde o populaci mladou či starou. Stažením těchto skupin (např. 0 - 14, 15 - 64, nad 65) pozná, jaká část obyvatelstva tvoří skupinu produktivního věku; obdobně může zjistit, kolik žen se nachází v plodném věku (15 - 49). Zachová-li tyto věkové skupiny, jsou dosažené údaje srovnatelné nejen s informacemi našich badatelů /12/, ale i s materiály badatelů cizích. Získaná čísla lze poměrně snadno znázornit i graficky, což je pro použití cizími demografy ještě výmluvnější. Vedle těchto základních lze provést ještě dále propočty speciální, jako např. věkové složení čeledi, vdov, vdovců, mužů, žen apod.

Dnes však můžeme přiřadit ke všem těmto směrům studia Soupisu další - studium historické rodiny u nás. Základní otázkou je zde, jak bylo řečeno již výše, stanovení typu rodiny. A.E. Imhof roztřídil rodiny (domácnosti) do šesti skupin: 1. jednotlivé osoby, 2. domácnosti bez manželského páru, 3. jednoduchá rodina, 4. rozšířená rodina, 5. domácnosti čítající více rodin, 6. domácnosti s nejasnou strukturou, ale s příbuzenskými vztahy /13/. U nás bylo Imhofových skupin použito při rozboru soupisu poddaných z roku 1586 pro panství Třeboň /14/. Byla vynechána pouze skupina poslední, protože se v třeboňském soupise neobjevuje. Navíc byla přidána do každé kategorie podskupina rodin bez služebnictva a se služebnictvem.

Soustavně se studiem historické rodiny zabývá již řadu let prof. M. Mitterauer. Jeho studium vychází samozřejmě z poměrů.

v Rakousku, shromažďuje však rozsáhlé materiály srovnávacího charakteru i z ostatního světa /15/. Vzhledem ke geografické blízkosti Rakouska a k tomu, že jsme tvořili po staletí jeden státní celek, z čehož vyplývají nejrůznější podobnosti, je velmi užitečné zachovávat kontakt s odbornou produkcí Rakouska. M. Mitterauer chápe své studium mnohem šíře, než jak uvykli badatelé čeští na základě většinou francouzských příkladů, tj. zpracování převážně takových otázek, jejichž základ lze vyjádřit číselně. Obrací pozornost i k jiným aspektům - především rodinným citům a vztahům: poměr matky k dětem, vztahy mezi rodiči, volba partnerů. Obdobný přístup ovšem vyjadřuje studium dalších materiálů, což je pro 17. století vůbec ve většině případů neuskutečnitelné. Pro nás však je důležité, že staví historickou demografii a jejím prostřednictvím i studium Soupisu do jiných mezioborových souvislostí. I když na tyto otázky nenalezneme při rozboru dat Soupisu odpověď, zůstane dost jiných faktů, jejichž studiem se dostává náš výzkum do oblasti historické sociologie a etnografie (studium zaměstnání, studium velikosti a složení rodiny nebo určení vztahu rodinných typů k ekonomickým poměrům v dané oblasti a k právním zvyklostem). Jde tu o širokou otázku předáváníí usedlosti a o soužití dvou a po narození dětí tří generací. Zde je pouze naznačena problematika - je samozřejmé, že v životě minulých generací se vždy vyskytovala široká škála dalších variant vzájemného soužití a vztahů. Do etnografie pak zabíhá studium používání křestních jmen, většinou v souvislosti s jejich geografickým rozšířením.

U nás bude jedním z nejdůležitějších problémů existence podruhů a čeledi či jiných osob ve služebním poměru. Soupis přesně zaznamenává všechny kategorie, jen zřídka však přináší přesné sdělení o příbuzenském vztahu podruhů k hlavě rodiny, příp. údaj o pracovním zařazení. Není však pochyb o tom, že v podruží žili také ženatí synové hospodáře či jiní příbuzní. Přesnou odpověď na podobné otázky mohou přinést pouze další materiály, což nebude pro polovinu 17. století vždy obvyklé. Jinak můžeme pracovat pouze s nepřímými soudy: nakolik přítomnos

podružské rodiny či jiných osob v podruží na usedlosti vylučuje existenci další čeledi.

Tyto otázky nás přivádějí ke studiu jiných pramenů z období po skončení třicetileté války - na prvním místě jde o berní rulu. Existence dvou tak rozsáhlých pramenů s maximem tehdy dostupných údajů neobyčejně zhodnocuje jejich význam. Malý časový odstup vzniku obou pramenů umožňuje identifikaci skutečných osob, i když vzhledem k charakteru berní ruly je možné pracovat pouze s obyvatelstvem osedlým. Tím více však vyniká cena těchto zjištění, když známe rozdíl zapsaných rodin (domácností) v Soupisu proti počtu rodin (domácností) na usedlostech v berní rule. Známe-li z berní ruly základní zařazení zapsaných (sedláci, chalupníci, zahradníci) s výměrou usedlosti a množstvím dobytka, může nám počet čeledi či podruhů už podat solidnější osvětlení situace příslušné rodiny (domácnosti). Při tom je třeba zdůrazňovat celozemský charakter obou pramenů. Často se naskytá možnost používat dalších pramenů, které se také vyskytují v hojnější míře v letech po skončení války - jmenovaných zповědních seznamů /16/. Ty spolu s výše zmíněným Extraktem poskytují solidní pramennou základnu, k níž je ovšem nutné připočítat nesčetné prameny, pocházející z činnosti vrchnostenské správy, jež nelze vypočítávat na tomto místě.

Tak jako naznačuje existence berní ruly, příp. zповědních seznamů širokou možnost srovnávání v celkem krátkém časovém úseku, tak je samozřejmě možnost vývojového srovnání: stav určitých oblastí v Soupisu lze porovnávat s daty soupisů stejných oblastí jak starších tak mladších - archivy velkostatků jich obsahují velmi mnoho.

Protože Soupis používá mnoho badatelů, čímž trpí jeho fyzický stav, je povinností současné generace zajistit jeho uchování příštím generacím alespoň v dnešním stavu. Jediným způsobem, jak se postarat o jeho ochranu, je jeho vydání.

Edice Soupisu by byla edicí kombinovanou v tom smyslu, že by vlastní soupis poddaných byl přepsán in extenso, z ostatních údajů (popis kostelů, farnosti, škol) by byl pořízen stručný

výtah, pouze v odůvodněných případech by mohl být použit úplný přepis, příp. kombinovaná forma. Dále by muselo být uvedeno jméno majitele panství a jména všech lokalit, jmenovaných v textu, a to ve znění, jak je obvyklé ve všech edicích, které uvádí poslední úřední pomůcka. Tento způsob by zaručoval všestranné využití badatelů nejrůznějších oborů, především pak možnost jmenového srovnávání a identifikace osob v jiných pramenech, a to nejen ve zmíněné berní rule a zповědnicích seznamech, ale v mnoha druzích seznamů poddaných, pozemkových knihách a v matricích.

Edice Soupisu by přiblížila jeho využití pracovníkům jiných oborů, pro něž je práce s originálem spojena s obtížemi, především paleografickými; jde o sociology, etnografy, demografy, jazykovědce (bohemisty i germanisty). Není třeba zvlášť mluvit o oborech, jimž využívání Soupisu patří vlastně do náplně práce: pomocné vědy historické, dějiny správy patrimoniální, církevní, městské. Dále by zpracováním všech krajů byly získány materiály k přesnému stanovení národnostní hranice v tehdejších Čechách. Edice by rozšířila jeho využití i geograficky studium dokumentu I. kategorie v Praze je spojeno často s těžko řešitelnými překážkami pro regionální historiky. Musíme mít na paměti i cizí badatele, kteří se zabývají studiem historie oblastí, dříve osídlených německým obyvatelstvem.

Ve výhledu musíme počítat s tím, že se i u nás postupně přistoupí k počítačovému zpracování materiálů, jež se k tomu svým charakterem nejvíce hodí. Stejně údaje pro všechna panství a města v celé zemi, která v Soupisu nalézáme, k tomu přímo vybízejí. Nechceme-li trvale zaostávat za dnes běžným stavem bádání v západních zemích, bude nutné i u nás zřídit databanku, obsahující údaje důležité pro hodnocení nejrůznějších aspektů složení a vývoje obyvatelstva v předstatistickém období. Jejím základním jádrem by se mohla stát data Soupisu. Edice Soupisu by tuto práci jen usnadnila. Rakousko již takovou databanku má a není třeba zvlášť zdůrazňovat, že fungující instituce toho druhu u nás by znamenala napojení našich dat na údaje podobný

zařízení v ostatním světě.

POZNÁMKY

1. Státní ústřední archiv v Praze, Stará manipulace, sg. R 109/45.
2. R. Schreiber, Der Elbogner Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege. Sudetendeutsches historisches Archiv, Band 2, Untersuchungen zu den Bevölkerungsverhältnissen Böhmens in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Prag 1935.
3. R. Schreiber uvádí v citované práci, s. 1 - 6, badatele, kteří použili tento pramen před ním; žádný z nich však nepracoval materiály k celému kraji.
4. E. Maur, Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol. ČSČH 19, 1971, s. 839 - 870. - Týž, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, 1972, s. 9 - 80.
5. L. Henry, Manuel ^{de} démographie historique, 2e édition, Genève - Paris, Librairie Droz, 1970.
6. A.E. Imhof, Einführung in die Historische Demographie. München 1977.
7. E. Canova, P. Horska, E. Maur, Les listes nominatives de la Bohême, source de données pour l'histoire sociale et la démographie historique. Annales de démographie historique 1987, s. 295 - 312.
8. Tiskem vyšly in: Historická demografie 13, 1989, vyd. Ústav československých a světových dějin ČSAV Praha. Byly to tyto práce: J. Pražáková, La reconstitution des familles et les registres des serfs, s. 25 - 31, E. Čáňová, Population of the Třeboň Dominion (an analysis of the List of Subjects of

- 1586), s. 33 - 58; K. Dudáček, L. Fialová, P. Horská, M. Repásová, M. Sládek, On using the 1661 - 1839 Lists of Subjects of the Třeboň Dominion to study the age structure of the population, s. 59 - 124; L. Dušek, L. Fialová, Age structure of the population of Česká Kamenice in 1670 - 1750. s. 125 - 160.
9. Viz pozn. 2.
  10. Viz pozn. 4. Přesný výčet udává autor v cit. práci na s. 842.
  11. Rodinný archiv harrachovský ve Vídni, Fasc. Ernst Adalbert Kardinal. Biographica, Erzbistum Prag, chronologische Reihe 1650 - 1658, Extracta ex relationibus parochorum de statu animarum et religione, Kart. 185. Viz E. Čáňová, Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651. SAP 29, 1979 č. 1, s. 20 55.
  12. Viz E. Maur, c.d., s. 844, 862.
  13. A.E. Imhof, c.d., s. 71.
  14. E. Čáňová, Population of the Třeboň Dominion. Historická demografie 13, 1989, s. 33 - 58, Jde o materiály zpracované pro výše jmenovanou mezinárodní demografickou konferenci v červenci 1989 v Praze.
  15. Na prvním místě je třeba uvést: M. Mitterauer, Historisch-antropologische Familienforschung. Fragestellung und Zugangsweisen. Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte, Band 15. Böhlau Verlag Wien, Köln 1990. Dále je to sborník statí - Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften. Herausgegeben von Josef Ehmer und Michael Mitterauer. Hermann Böhlau's Nachf. Wien, Köln, Graz. 1986,
  16. Srovnej pozn. 11. Jmenovité zповědні seznamy viz Nejstarší zповědні seznamy 1570 - 1666, edici připravila E. Čáňová, I., II. sv., Praha 1973, III. sv. Praha 1983. (Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze, 3., Prameny pro hospodářské a sociální dějiny).

RESUMÉ

VERZEICHNIS DER UNTERTANEN NACH DEM GLAUBEN

Eliška Čáňová

Die Vorbereitung der Edition des Verzeichnisses der Untertanen nach dem Glauben führt uns zu theoretischer Erklärung der allerseitigen Ausnutzung seiner Angaben und auch der Form seiner vorbereiteten Edition. Dazu gehört zweifellos auch das Auswerten, wie die Historiker es bisher ausgenutzt haben - man muß wenigstens die Entwicklungsstufen dieser Ausnutzung beachten. Auf der ersten Stelle muß man den deutschen Historiker R. Schreiber nennen, dessen Studie in der Zeit erschien, in der sich bei uns das Studium der wirtschaftlichen und sozialen Geschichte völlig entwickelte, R. Schreiber führte die Analyse der Angaben des Verzeichnisses des Elbogner Kreises im Vergleich zu den Angaben der Steuerrolle durch. Er widmete vor allem seine Aufmerksamkeit der Feststellung der Bewohneranzahl und der eingehenden demographischen Charakteristik. Er hat ausführlich seine Forschungsmethode erklärt, weil man eine ganze Reihe der Fragen nicht ohne Probleme lösen kann.

Andere Entwicklungsstufe bilden die Studien von E. Maur, die am Anfang der siebzigen Jahre erscheinen. Sie sind Frucht des Zeitraumes, in dem sich bei uns die historische Wissenschaft wieder völlig den Erkenntnissen ausländischer Historiker eröffnen konnte - das gilt auch für historisch-demographische Studien, die nach dem Zweiten Weltkrieg namentlich in Frankreich erschienen sind. E. Maur ging dabei wie R. Schreiber aus dem Verzeichnis der Untertanen aus; er beschränkte sich aber nicht nur auf einen Kreis des Landes. Er arbeitete auch mit den Angaben, die er beim Studium der Archivalien der Kammerherrschaften gewonnen hatte, so daß er im Rahmen Böhmens geographische Grundtype der Besiedlung feststellen konnte, in denen ihre wirtschaftlichen Besonderheiten verfolgt werden konnten. Mit seinen Entdeckungssonden erweiterte er die Forschung um weitere Gebiete; dazu fügte er einen Vergleich zu den Ergebnissen der ausländischen Forscher.

Wenn wir dann den fachmännischen Widerhall im Ausland verfolgen, der weitere Anregung zur Auswertung unseres Verzeichnisses bedeuten könnte, so sehen wir, daß er auf Studium der historischen Familie zielt, und dazu gibt unser Verzeichnis erschöpfliche Angabenmenge. Für die wichtigste kann man die internationale im Juli 1989 in Prag veranstaltete und dem Altwerden der Bevölkerung und der Geschichte gewidmete Konferenz mit einem Seminar halten. Die für diese Konferenz vorbereiteten Referate wurden in der Historischen Demographie Nr. 13 veröffentlicht. Weiteren Impuls brach das Seminar im Jänner 1991 an der philosophischen Fakultät der Karls-Universität unter der Führung des Professors der Wiener Universität M. Mitterauer. Er besaß nicht nur reiche Angaben über die historische Familie auf dem österreichischen Gebiet aus den dortigen Studien, sondern auch aus den Arbeiten ausländischer Forscher.

Diese kurze Aufzählung kann weitere Aufmerksamkeit auf unbearbeitete Themen der sozialen und demographischen Geschichte Böhmens wenden, und zwar im Zusammenhang mit den Materialien des Verzeichnisses der Untertanen, dessen Wert die Existenz der zeitlich sehr nahe liegenden Quelle - der Steuerrollen - und das erhöhte Vorkommen der aus der Tätigkeit der Kirchenverwaltung stammenden und mit dem Rekatalisationsfortschritte zusammenhängenden Materialien multiplizieren. Es ist nötig, die Fachgebiete und ihre Spezialisierungen besonders zu betonen, denen schon früher ihre Beziehung zu dem Verzeichnis bekannt war, man muß sie nur in gegenseitigen Zusammenhängen anführen: es handelt sich um historische Zweige der Soziologie, Demographie, Ethnographie, Sprachenwissenschaft (Bohemistik und Germanistik), weiter regionale Geschichte, historische Hilfswissenschaften und Geschichte der Patrimonial-, Kirchen- und Stadtverwaltung. Die Bedeutung des Verzeichnisses der Untertanen wächst auch dadurch, daß es das ganze Gebiet Böhmens (mit Ausnahme des Leitmeritzer und Prachiner Kreises) bedeckt - ihre Angaben könnte man in Zukunft in breitere durch bisherige Grenzen nicht beschränkte Zusammenhänge einreihen. In der vorbereiteten Edi-

tion sollen die Hauptteile in extenso in der ursprünglichen
Quellensprache transkribiert werden; in den übrigen Teilen
könnten die Editoren die Angaben abkürzen oder eventuell eine
kombinierte Form benützen.